

„Ahogy csak szenteket szabad”

- avagy Babits és a posztmoderne

„Szatmáron születtem, színésznőből lettem”
(Kovács András Ferenc: *Sibi canit et musis*)

„AZ ÚR HANGJA: (a zsinórpadlásról) *Mi van, Mihály,
mi kéne, ha volna?*

BABITS: *Ez az égő, sziszifuszi kő.*

ANGYALOK KARA: *Cö-cö. Más nem?*

PITYU PAPAGÁJ: (a csipkefüggöny bokrából) *Mészöly
és Esterházy! Mészöly és Esterházy! Mészöly és Es-
terházy!”*

(Orbán Ottó: *Ulysses megüli a falovat*)

Babits versét (*Arany Jánoshoz*) csak néhány „apró” szöveghelyen változtatja meg Kovács András Ferenc.¹ Az persze egészen más lesz ettől a néhány karakternyi „módosítás”-tól. A hozzáfűzött kommentárban² a költő Luis Borges példázatára reflektál: *a Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című novellában, mint ismeretes, a hős addig nem nyughatik, amíg létre nem hozza a Cervantes regényével azonos szöveget, amely mégsem ugyanaz a *Don Quijote*, még ha szó szerint meg is egyezik vele.

¹ „– (...) Ne feledjük, a fiatal Babits is prótikus költő volt. Hogy ne is beszéljünk Weöres Sándorról. Van egy jó köpése Fábry Sándornak: Beethoven a zene Mozartja. Azaz a rokonítások mindig sántítanak. Annyira gazdag volt a 20. századi magyar líra, és ez a 21. századi sem tűnik éppen fáradtnak. A játék az ember lényegéhez tartozik, attól kell óvakodnunk inkább, hogy túl komolyan vegyük magunkat, és egyfolytában profetikusan komoly dolgokat mondjunk. [...] A váteszi kellékekkel ugyanakkor nyugodtan lehet élni. Én nagyon nagy költőnek tartom Adyt és az Adyt támadó Kosztolányit is. Engem viszont a nyelv mozgása érdekel és a hagyományok változása. Szélesre tárom a kaput, nem félek, hogy elsodor a fényár, ami a költészet fénye.” (POZDERKA Judit, *KAF, a bűvös költő Kovács András Ferencnek sok jelmeze van = vagy.hu*, 2005. 05. 18. = <http://www.vagy.hu/cikk.php?id=4010> [2007. szeptember 4.])

² K. A. F., *Palimpszeszt és palinódia* = Uó, *Aranyos vitézi órák*, Marosvásárhely, Mentor, 2002.

A temporalitás jelentéscépezésének e klasszikus példájánál is érdeke-
sebb számunkra a posztmodern magyar irodalom (ki)alakulása szem-
pontjából egy hasonló gesztus, Esterházy Péter *Iskola a határon*-másolá-
sása³, amely a szó szerinti egyezés mellett (köznap i értelemben véve)
olvashatatlaná is tette a textust – nem kevés feladatot adva ezzel későbbi
értelmezőknek...

Bizonyosnak mondható, hogy egyfelől „a legnagyobb titok”-ban, vagyis
az idő múlásában megragadható és önmagát megfogalmazni igyekvő, ha-
landó emberi lélek esendősége, másfelől „az elmúlt kultúrák feletti szabad
rendelkezés”⁴ szempontjából – jóllehet, itt nem betűhív, de épp eltéréseiben
autentikus – fontos a szövegmásolás szakrális gesztusa mindannyiunk szá-
mára. Harmadrészt pedig azért, mert valóságosan is olyan „lelkigyakorlat”
lehet, melynek során „az írás legmélyebb titkaiig hatol”⁵-hatunk.

³ Vö.: „Azt hiszem, valahol a nyolcvanas években egyszerre kérdőjeleződött meg a nagy
avantgárd titáni költő mítosza és a vátesz költő mítosza” (POZDERKA Judit, i. m.).

⁴ Jauss így értelmezi a Kovács András Ferenc megidézte Luis Borges-novellát:
„Borges kísérlete, melyben a Don Quijote szó szerinti újraírása a régi szöve-
get az időbeli távolság jóvoltából új értelemmel rendelkező műként jeleníti
meg – vezet be a klasszikus produkcióesztétika és a hatvanas évek recep-
cióesztétikája közötti paradigmaváltást. Amennyiben minden régi szöveg
az új szövegek »pretextusává« vagy palimpszesztjévé válhat, akkor az auto-
nóm mű szingularitása feláldoztatik ugyan, ehelyett azonban megnyílik az
intertextualitás olyan horizontja, melyben a más szövegek tematizált jelenléte
magában a polifónná vált szövegben engedi meg az elmúlt kultúrák feletti
szabad rendelkezést” (J., H. R., *Az irodalmi posztmodernség [Visszatekintés egy
vitatott korszakküszöbre]* = *Uó, Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi
hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok*, Bp., Osiris, 1997 [Osiris könyv-
tár], 220. – Lásd még Carlos Rincón *Pierre Ménard*-értelmezését (RINCÓN,
Carlos, *Borges és García Márquez, avagy: a posztmodern periférikus centruma = A ma-
gyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, Kossuth Egyetemi,
2001, 85–98., a konkrét szövegrész: 89–93.)! – Érdemes a kérdés kapcsán megfon-
tolnunk Italo Calvino szavait is: „Abbahagyom, mielőtt úrrá lesz rajtam a kísértés,
hogy az egész *Bűn és bűnhődés* lemásoljam. Egy pillanatra mintha rádöbbenék, mi
lehetett egy immáron fölfoghatatlan hivatás, a másoló hivatásának értelme és vará-
zsa. A másoló két idősikban élt egyszerre: az olvasásában és az írásában; a toll előtt
tátongó úr szédülete nélkül írhatott; s olvashatott a nélkül a szorongó érzés nélkül,
hogy cselekvése anyaggá, tárggyá konkretizálódik” (CALVINO, Italo, *Ha egy téli
éjszakán egy utazó*, Bp., Európa, 1985, 190–191. [Modern könyvtár]).

⁵ Vö.: BALASSA Péter, *Fejezetek Esterházy Péter művészetének értelmezéséből. Egy re-
gény mint gobelin* = B. P., *Észjárások és formák*, Bp., Korona Nova, 1983, 212–221. „A
gobelin – írja Balassa – annak az evidenciának a kinyilvánítása, hogy ez a regény, az
Ottlik Gézáé, méltó arra, hogy másolás útján az írás legmélyebb titkaiig hatoljunk, és
annak is, hogy ez a gobelin, az Esterházy Péteré, méltó arra, hogy látvánnyá örökítse
a megalkotott regény folyamatát. Amennyire ima, mint minden igazi talált tárgy, any-
nyira odaadás; lelkigyakorlat itt és most. Egyetlen lapon.”

Babits Mihály
ARANY JÁNOSHOZ

(Egy megzavart verselő a XX. században)

Hunyt mesterünk! tehozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok lantom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához panaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új lantosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

(1910)

Kovács András Ferenc
BABITS MIHÁLYHOZ

(Egy megzavart verselő a XX. században)

Hunyt mesterem! ma hozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok hangom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához kapaszkodni tér meg:

úgy hozzád én. E nemzedék szemének
gyenge e láng, bár új olajak szitják:
cintányérral mulatnak már a szittyák
s rejtett kincset sejteni rá nem érnek.

S kiáltanak: Nincs benne tűz, sem érzés!
nem takart seb kell, inkább festett vérzés!
és jönnek az új hangosok sereggel,

sebes szavakkal és hangos sebekkel:
egy sem tudja mit mond, de szóra bátor,
magát mutatni hősi gladiátor.

(*Kötetben: 2002*)

A két szöveg egymáshoz viszonyító értelmezése⁶ – a másoláson túl és amellett – fölvetheti irodalomtudomány és esztétika örök eredetiségvitáját. Rákérdezhet a játékosság szerepére a költészettörténetben, a groteszkre mint esztétikai minőségre, s bőséggel adhat vizsgálandó problematikát a nyelvészek, stilisztikusok kezébe is (például: miképpen lehetséges, hogy valamely szó négybetűnyi megváltoztatása egészében átalakít/átértelmez egy egész szonettet... [lantom/hangom]?).

A létrejövő új kontextusban a lírai én hasonlóképpen érzékelt lét-helyzetének versebe emelése ugyanis már e néhány betű megváltoztatásával is lehetségesnek látszik. Kétségtelen, hogy a szövegnek (csak) a fele „szimpla” másolás (2. és 3. vsz.), ám ezek az egységek is szerves részei az újrakontextualizálásnak. Sőt, éppen ezáltal, vagyis a kétfajta leírás mód – a pontos, illetve a „torzító” – észrevétlen egybesimításával hoz létre más minőséget a Kovács András Ferenc-i „palimpszeszt”, mint a betűhív, de fiktív (Borges) vagy a betűhív, de olvashatatlaná tevő (Esterházy).

E költői módszernek látszólag épp az ellentettje valóság meg Orbán Ottó *Esti kérdésében*, mely ironikusan játszik rá az azonos című Babits-versre, azonban a „másolandó” textus teljes hiányával tüntet. Pontosabban a szöveget egy – a lehető legegyszerűbb, mint amilyenek az eredetibeli kérdések! – grafikai jelsorral helyettesíti (vö. ismét Esterházy!). Maga a ténylegesen föltett „Esti kérdés” azonban éppoly jellegzetesen paradox, mint Babits szinte már szállóigészerű két sora: „...miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?”

⁶ Lásd például Tóth Ákos recenzióját: „Az invokáció funkcióját is betöltő *Babits Mihályhoz* címzett vers minimális eltérésekkel másolja le Babits *Arany Jánoshoz* írott korai szonettjét. Az autoritás ilyen ironikus megkérdőjelezése (hiszen Babits versét visszacímzi Babitsnak) több szempontból érintkezik a fentebbi (ti. a tanulmányban korábban tett – F. B.) megállapításokkal: egyrészt itt jelentéssé válik a szerzői név (Arany János) transzformációja, mert a vezetéknevet alkotó főnévi/melléknévi alapszó mobilitását a tradíció mobilitásával hozza összefüggésbe. Másrészt a lírai én azon modern formációit utasítja el, melyek az énelbeszélő szubjektív-humán horizontjainak megjelenítésében érdekeltek, s helyette egy markánsan jelzett szakmai-költői szubjektum jelenléte szervezi a versbeszédet. Ugyancsak rámutat a vers arra, hogy ez a poétika miképpen áldozza fel a személyiség nyelvi önépítésének koncepcióját a stílárís eredetiségszmény látványos lefokozásával” (TÓTH Ákos, „*Hát ádió aranykor*” [Kovács András Ferenc: *Aranyos vitézi órák. Versek: 1998–2001*] = http://www.kik.ro/Varad_archivum/varad_4_szam/Varad_4sz_28.htm [2007. szeptember 4.].

ESTI KÉRDÉS

A mindenségen tátongó léket betömni rockzenével? _____

(*A Lakik a házunkban egy költő* című kötetben, 1999)

Pálfi Ágnes rájátszása ugyanezt a szöveget hozza szemközellebe, ám még durvábban villantja össze kérdéseit amannak a profanitáson még erősen áttündöklő, egyszerű, innen azonban már hiányzó szépségével.

„HOLTJÁTÉK”

Nyilas Atilla verseire

– Babits-parafrázis –

Mitől döglük a légy?

És mivégre emelgeti szárnyát

amikor pedig már halottnak látszott?

(Részlet)⁷

Báthori Csaba kísérlete sem kevésbé érdekes, mint az eddig megidézettek. Ő *A lírikus epilogját* írja át nyolcféleképpen (!).⁸ Először egyszerűen elhagyja a magánhangzókat (*A még felismerhető vers*), aztán a mássalhangzókat (*Felismerhetetlen vers*), majd soronként visszafelé olvastatja velünk a szonettet. Később további, egyre különlegesebb módszereket eszel ki a szöveg más-más jelentésrétegének érzékeltetésére, míg eljut a szórendcserén keresztül az írásjelek poetizálódásának bemutatásáig (*Jelzőkarók, pőznák*), illetve egy valóban egyedi változatig:

TÖRVÉNYKÖNYV

- I. §. 1. bek. Csak én bírok versemnek hőse lenni, azaz:
- első s utolsó mindenik dalomban
 - a mindenséget vágyom versbe venni (kivéve):
 - de még tovább magamnál nem jutottam.

⁷ Lelőhely: <http://www.nyilasatilla.hu/holtjatek/adat/palfi.html> [2007. szeptember 4.]

⁸ E dolgozat kereteit messze meghaladná BÁTHORI Csaba *A lírikus 123 epilogja* (Bp., Napkút, 2006) című parafráziskötetének értelmezése, ezért itt csak a szerzőtől e korábban közölt szövegváltozat-csokor számbavételére hagyatkozunk.

2. bek. S már azt hiszem:
 a) nincs rajtam kívül semmi,
 aa) de hogyha van is,
 aaa) Isten tudja hogy' van?
- II. §. 1. bek. Vak dióként dióban zárva lenni (valamint
 törésre várni, ld. BEH) megundorodtam.
2. bek. Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy (DE
 JÓL tudom, vágyam sejtése csalfa).
- III. §. Én maradok: magam számára börtön. Mert:
 a) én vagyok az alany és a tárgy (lásd: JAJ),
 b) én vagyok az ómega s az alfa.

A briliáns játékot aztán egy képvers-változat zárja, amit akár úgy is értelmezhetünk, mint *A lírikus epilogjának „posztmodernesítésé”*-t (vö. ismét Esterházy *Iskola*-képevel, mely hasonlóan viselkedik: megtartja a klaszszikus szöveget, miközben megfosztja eredeti jelentésétől, ám merőben újraértelmezi, sőt egy új jeltartományba is áthelyezi azt).

VERS FÖLDRENGÉS UTÁN⁹

Ugyanerre a verskezdetre üt rá Kovács András Ferenc egy összetettebb szóállományú s bonyolultabban rétegzett szövege, melynek egyik középponti szereplője kétségtelenül Babits maga, illetve az ő alakmásai, Jónás és a cethal – a zárlatban pedig mintha szintén az ő rímei szólalnának meg.¹⁰

⁹ A Báthori Csaba-versek lelőhelye:

http://www.napkut.hu/naput_2001/2001_01/043.htm [2007. szeptember 4.]

¹⁰ Lásd még ehhez Orbán Ottó kétsorosát: „És akkor jött az Elemér-terem, / s egy kanállal telemérterem.” (*A megálmodott rím. Hódolat Babits Mibálynak*).

PRO DOMO

Csak én írok, versemnek hőse: semmi.
Vak úrnek voltál viselőse, Emmi –
vidám hasadban zsidó voltam s dán is,
csordult a számon vád, vér, vodka, ánizs...
Szomjazva ezt-azt felnőttem, fel én,
ki fuldokoltam más anyák tején,
tudom már: *solvet saeculum in favilla*,
mert egy mozdony volt csak József Attila,
s Babits volt Jónás, Babits volt a cethal,
hisz tetszhalott is meglakol, ha meghal,
s nehézkes voltunk Isten könnyű álma,
de szétnyom búzlón, mint a szörnyű bálna,
amely Szatmáron Szent István terén
rohadt, akár a szóra szánt erény,
miképpen Hamlet s Fortinbras, a norvég...
Kék formalinban forgat majd az orv ég,
ha semmiségre lelkem tán serény:

kicsüng a létből, mint versből a sorvég.

Shakespeare és Babits egyszerre a célzottja *Az éjnek rémjáró szaka* című, utolsó Orbán Ottó-kötetben megjelent, a *Jónás imájára* tekintő versnek is: „A fogam vacog, az ajkam remeg, / Hajnali fél ötkor fölédredek – / Egy verssor libeg a nyelvemen, / Amit ki tudja, ki sugallt nekem, / És amin ronthatok, javíthatok / Amíg élek s meg nem halok” (*A múzsza csókja*).

De „Mi tudható a teljességről? – kérdezi másutt Orbán. – És érdekes-e tudni minden tudhatót? Babits mindent tudott, utolsó jelentése mégis egy vereségbe foglalt győzelemről szólt” (*A mester átengedi műhelyét a démonoknak*).

*

Babits alakja s költészete úgy van jelen a posztmodern magyar irodalomban, hogy ez a jelenlét – mint főntebb igyekeztünk példákkal illusztrálni – legelsősorban kulcsmotívumok és kulcsversek megidézésével, parafrázálásával, intertextuális vonzásokörökbe való bevonásukkal valósul meg.

Akadtak egészen egyedi példáink, mint Orbán Ottó *Esti kérdése* – mely éppenséggel „szövegszerűtlenség”-ével vonta magára figyelmünket – vagy Báthori Csaba képverse. De ilyen lehetne Háy János drámaszövegben elhelyezett (!) Babits-evokációja (*A Herner Ferike faterja*)¹¹ s Varró Dániel *Mozija*¹² is, mely egyetlen konkrét utalást sem tesz „eredetijé”-re, ám aligha sejtethetünk mást mögötte, mint Babits stílusbravúráját, a *Mozgófénykép*et:

„Ah! Ámerikába! csak ott tul a tengeren, ott van az élet!
Ah! Ámerikába miért nem utazhatom én soha véled...
Ott van az élet, a pénz, az öröm, s a kaland tere, küzdeni tér:
tengve a drága kenyéren unalmasan itt nyavalyogni mit ér?”
(Babits Mihály: *Mozgófénykép* – részlet)

„Cicamica, mit tegyek, annyira édes a mosolyod, akárcsak a kóla.
Édes a szerelem, a vágy lólába ha néha kilóg is alóla...
Baromira gagyi ez a jelenet is éppen,
gyere, szerelemnek örülni hajoljál össze te velem a sötétben.”
(Varró Dániel: *Mozsi* – részlet)

Kovács András Ferenc alkotásai pedig – mint igyekeztünk bizonyítani – a szövegszerűség másik végletét (is) képesek megvalósítani: költőnk olykor a majdnem-azonosság finom érzékenységével alkotja meg Babits-parafrázisait, melyek közül különösen szép és izgalmas a korábban bemutatott

¹¹ „Serey Éva hívja fel a figyelmet arra, hogy *A Herner Ferike faterjában* a fűnyírás sziszifuszi reménytelenségét megvitató útkaparók dialógusa Babits-allúzió (Critikai Lapok, 2004/2.). A Háy-drámák szereplőire általánosságban is jellemző, hogy folyton mintegy »esti kérdésekkel« viaskodnak. A hasadozó evidenciákról árulkodó témák felvetődnek, majd vissza-visszajárnak a párbeszédekben. Ki a »hibás«, azaz ki a felelős a dolgokért? (*A Gézagyerek*). Van-e a történelemben »haladás«? (*A Senák*) »Ez is valami fejlődés, hogy például a hernyó azért él a földben, mert nem lát, vagy azért nem lát, mert a földben él.« (*A Pityu bácsi fia*). Van-e sorsszerűség? Miért pont úgy alakulnak a dolgok, ahogy, és nem másképp? (*A Pityu bácsi fia*) = CSONTOS Erika, *Az elfuserált Teremtés*, Élet és Irodalom, 49. évf., 7. szám = <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0507&article=2005-0220-2149-37SGUC> [2007. szeptember 4.]

¹² Külön köszönöm Tarján Tamásnak a vers-figyelmezést!

költemény (*Babits Mihályhoz*), illetve a költő *Téli prézli*¹³ című kötetében (2001) megjelent két opus, a *Szüreti ének (Hódolat Babits Mihálynak)* és a *Babitsolás*. Ez utóbbi szöveg nemcsak Kovácsnak, hanem az egyetemes, jelenkori, úgynevezett „poszt-posztmodern” magyar lírának is kiemelkedő darabja: bravúros tartalmi-formai újraírása egy nagy-nagy versnek; megvalósulása ama varázslatnak, melyre csakis a költészet képes:

„Váratlan ért a férfikor,
Hol égi pályák fénygerince ködbe vész
Csikordulón – s meg is törik
A minden és a semmi közt. Te csak tudod,
Milyen tünékeny szerkezet
A lélek, és miféle légi szerzetes
A költő, hogyha hallgatás
Szélére lép, leszédül, és dadogva sír,
Akár a tárgyak s dolgaink. [...]
Segíts! Te már mindent tudsz, túl vagy mindenen,
Túl formán, formátlanon –
Bocsáss utamra, s megbocsáss, Babits Mihály,
Gazdám, hogy úgy tegeztelek,
Miképpen egymást koldusok, Jónás az Úrt,
Ahogy csak szenteket szabad.”

(Részlet)

¹³ Izgalmas lehet egy könyvcím „megfejtése” is. Vajon miért került ilyen kiemelt poétikai helyzetbe egy se nem szép, se nem érdekes, majdhogynem kerülendő szó, mely helyett nyelvészeink is inkább magyar megfelelőjét ajánlják mindennapi használatra (vö. „Recseg-ropog az elme torzsa, / Mint súly alatt a zsemlemorzsa” [*zsemlesors*])? Parti Nagy Lajos okán? Merthogy a kötetcímadó opusokat neki ajánlja a költő „négy tételben”? – Vagy azért – s ezzel a szövegen kívüli érvel hozakodnánk most elő, egyben köszönetet mondva Láng Gusztávnak a szíves szóbeli közlésért –, mert Erdély bizonyos vidékein (vagy tán egészében, de Szatmárban bizonyosan!) a Magyarországon „rántott hús”-nak nevezett csemegét közhasznúan csak „prezlis hús”-nak hívják? Lehet, kérdezzük tehát merőben valóságreferenciálisan, hogy így – a tudat mélyrétegeiből? –, s ezért darálódott a versbe a ’prezli’, amikor is „[a] költő tétlen mákdarál”-t (*mákdara*)? – S amikor ugyanitt, pontosabban a második sorban pedig már „dió”-t „teker le” a lírai én, akkor lehet, hogy Babits is ott van a versben („Vak dióként dióban zárva lenni...”) A költészet s a világ nagy egészében, ahogyan Kovács András Ferenc mondja, még ez sem lehetetlen: „Világunk valamiképpen visszhangok szövevénye: csupa visszaháramlás és visszaéneklés. Visszaszállnak az énekek, vissza a versek, visszafelé szavaink az időben. [...] ...a költészet folytonosan megfelel: minduntalan más, és mégis mindig ugyanaz. Különben majdnem minden egybevág. Mert majdnem minden megiratott már. [...] Akárha Isten olvasná a világot s a lehetséges világokat. Mintha az ő vagy az egymás végtelen olvasatai volnánk valahányan. [...] Rongyossá íródunk, olvasódunk” (K. A. F., i. m., 8).